

УДК 32.323.2

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1\(77\)-24](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-24)

Igor СИМИСЕНКО

аспірант кафедри політології філософського факультету,
Київський національний університету імені Тараса Шевченка,
igor.v.symysenko@gmail.com
ORCID: 0009-0001-6218-4752

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ТА ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ: ВИКЛИКИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

У статті проаналізовано трансформацію політичної участі в Україні в умовах повномасштабного вторгнення Росії, з особливим акцентом на функціонуванні електронної демократії як потенційного компенсаторного механізму, здатного підтримати взаємодію громадян із владою в ситуації обмеження базових демократичних процедур. Метою дослідження стало з'ясування того, наскільки інструменти е-демократії – петиції, бюджети участі, цифрові обговорення – можуть забезпечити інклюзивну, безпечну та впливову форму політичної участі в умовах війни, а також які структурні та інституційні бар'єри обмежують їхню ефективність. Водночас завданням статті стало визначення особливостей цифрової взаємодії в умовах воєнного стану, включно з аналізом криз довіри, асиметрії доступу, нормативного дефіциту та слабкої реактивності з боку органів влади.

Методологічною основою дослідження стали структурно-функціональний і інституційний підходи, які дозволили розглядати е-демократію як елемент громадянської включеності та показник стану публічного управління. Стаття спирається на контент-аналіз нормативно-правових документів, аналітичних звітів, соціологічних опитувань, а також приклади локальних і міжнародних практик. У роботі зроблено акцент на таких явищах, як формалізація цифрових каналів участі, зокрема петицій, і дефіцит ефективного зворотного зв'язку з боку держави. На прикладі досвіду платформи «Дія» розглянуто як позитивні аспекти цифровізації публічних сервісів, так і виклики, пов'язані з обмеженою політичною дієздатністю окремих інструментів участі. Аналіз включає також приклади з місцевого самоврядування, де бюджети участі й електронні платформи доводять свою ефективність, хоча й залишаються вразливими через відсутність постійного контролю за реалізацією рішень.

Новизною дослідження є розгляд електронної демократії не як технічного процесу, а як політико-суспільної системи, яка або сприяє підвищенню легітимності влади, або – у разі відсутності зобов'язання реагувати – поглиблює кризу представництва. Окрему увагу приділено поняттю цифрової нерівності, що посилюється в умовах війни через вимушене переміщення громадян, обмеження інфраструктурного доступу та фрагментацію політичного простору. Стаття також порушує питання довіри як ключової передумови ефективної участі, зокрема у випадку петиційного механізму, який зазнає знецінення у зв'язку з відсутністю гарантованої реакції.

У висновках підкреслюється, що електронна демократія може і повинна відігравати стабілізуючу роль у періоди криз, але для цього потрібні чіткі інституційні механізми зворотного зв'язку, нормативне врегулювання процедур реагування на ініціативи громадян та інтеграція цифрової участі у процеси повоєнної відбудови. Досвід Естонії, де електронні інструменти є невід'ємною частиною політичного циклу, запропоновано як орієнтир для модернізації української практики. Таким чином, е-демократія розглядається як основа гнучкого, прозорого та адаптивного врядування, здатного зберігати демократичні механізми навіть у найекстремальніших умовах.

Ключові слова: електронна демократія, політична участь, воєнний стан, інституційна довіра, цифрова нерівність, громадянське суспільство.

Igor Symysenko. POLITICAL PARTICIPATION AND E-DEMOCRACY: CHALLENGES AMID RUSSIA'S INVASION OF UKRAINE

The article examines the transformation of political participation in Ukraine during the full-scale Russian invasion, with particular emphasis on the functioning of e-democracy as a potential compensatory mechanism capable of sustaining citizen-state interaction under conditions where fundamental democratic procedures are restricted. The aim of the study is to assess the extent to which e-democracy tools – such as petitions, participatory budgeting, and digital consultations – can ensure inclusive, secure, and impactful political participation during wartime, and to identify structural and institutional barriers limiting their effectiveness. The article also explores the specifics of digital interaction under martial law, including trust crises, unequal access, legal deficiencies, and the limited responsiveness of public authorities.

The research is grounded in structural-functional and institutional approaches, which allow e-democracy to be viewed as both a tool of civic inclusion and an indicator of the state of public governance. The study draws on content analysis of regulatory documents, analytical reports, sociological surveys, and examples of local and international practices. It focuses on phenomena such as the formalization of digital participation channels – particularly petitions – and the lack of meaningful feedback from the state. Using the example of the «Diia» platform, the paper illustrates both the advantages of digitalized public services and the challenges related to the limited political functionality of specific participation tools. The analysis also includes local self-government cases, where participatory budgeting and e-platforms prove effective yet remain vulnerable due to the absence of consistent implementation monitoring.

The novelty of the study lies in its interpretation of e-democracy not merely as a technical process but as a political-societal system that either strengthens governmental legitimacy or, in the absence of accountability, deepens representational crises. Special attention is paid to the notion of digital inequality, which is exacerbated by wartime displacement, limited infrastructure access, and the fragmentation of the political space. The article also highlights the issue of trust as a key precondition for effective participation, especially in relation to the petition mechanism, which risks losing value without guaranteed official response.

The article concludes that e-democracy can and should play a stabilizing role in times of crisis, but this requires robust institutional feedback mechanisms, legal frameworks ensuring responses to public initiatives, and integration of digital participation into post-war recovery processes. Estonia's experience, where e-tools are embedded in the political cycle, is proposed as a reference model for reforming Ukrainian practices. Thus, e-democracy is viewed as a foundation for flexible, transparent, and adaptive governance capable of sustaining democratic mechanisms even in extreme conditions.

Key words: e-democracy, political participation, martial law, institutional trust, digital inequality, civil society.

Постановка проблеми. Питання трансформації політичної участі набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, коли українське суспільство стикається з викликами не лише безпекового, а й демократичного характеру. Російська агресія суттєво змінила політичний ландшафт країни, спричинивши переосмислення механізмів взаємодії громадянина та держави. Паралельно, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та поширення цифрових інструментів участі актуалізували ідею електронної демократії як нової форми залучення громадськості до процесів прийняття рішень. Проте, попри стрімкий розвиток відповідної інфраструктури, включно з системами електронних петицій, консультацій та платформ для прозорого бюджетування, постають принципово нові питання: наскільки ці інструменти ефективні в умовах повномасштабної війни, наскільки вони дійсно посилюють політичну участь, чи не перетворюються вони на декоративний інтерфейс без глибинного впливу на політичні процеси [3, с. 571–572].

Воєнні дії обмежують реалізацію класичних форм політичної участі – виборів, протестів, демонстрацій, громадських зборів. За таких обставин саме електронна демократія може, з одного боку, забезпечити безпечний канал комунікації між владою та громадянами, а з іншого – за відсутності належного регулювання й довіри перетворитися на імітацію участі. Згідно з дослідженням, понад 70% громадян не вірять в ефективність електронних петицій як засобу впливу на владу [17]. Тобто цифрова форма демократії не автоматично означає реальне розширення участі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі електронна демократія зазвичай розглядається як інструмент залучення громадян до процесу прийняття рішень, підвищення прозорості влади та зниження бар'єрів для участі [3]. Низка українських дослідників, зокрема О. Антонова [12], Н. Бортник [13], К. Трошкіна [21], а також К. Ларіонова і В. Вечеров [16], аналізують кон-

цепт е-демократії у взаємозв'язку з публічним управлінням, інституційною довірою, розвитком цифрової держави. Наприклад, у статті К.А. Ларіонової та В.Т. Вечерова визначено чотири головні підходи до взаємозв'язку між е-урядуванням та електронною демократією: конвергенційний, послідовний, інструментальний та критичний, що дозволяє глибше осмислити межі інституційного використання ІКТ [16, с. 22–25]. Водночас, незважаючи на розмаїття досліджень, питання специфіки функціонування електронної демократії саме в умовах війни залишається недостатньо опрацьованим. Зокрема, йдеться про правові обмеження, пов'язані з воєнним станом, ризики інформаційної безпеки, дезінформації, нерівного доступу до цифрових інструментів у регіонах та серед переміщених осіб. Своєю чергою, проблема перетворення громадських обговорень на ритуалізовану практику без реального впливу також отримує недостатньо критичного осмислення в контексті сучасної української реальності.

Метою статті є аналіз викликів, що постають перед політичною участю в Україні в умовах російського вторгнення, з акцентом на функціонування електронної демократії як потенційного компенсаторного механізму. Завданнями є з'ясувати, якою мірою цифрові інструменти можуть забезпечити інклюзивну, безпечну та впливову участь громадян в умовах війни, а також які обмеження постають перед їх повноцінною реалізацією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження ґрунтується на поєднанні структурно-функціонального та інституційного підходів, що дозволяють оцінити електронну демократію не лише як інструмент цифрової трансформації публічного управління, а і як показник соціальної включеності в умовах загостреного конфлікту. Методологічною основою стало використання контент-аналізу нормативно-правових актів, зокрема Концепції розвитку електронної демократії (розпорядження КМУ № 797-р від 8.11.2017), а також критичне прочитання останніх аналі-

тичних звітів щодо індексів EGDI та GDI, які дозволяють оцінити відносний прогрес у цифровізації публічного управління на тлі падіння загального рівня демократії в країні [11].

Особливу увагу в дослідженні приділено емпіричному стану розвитку інструментів е-демократії в Україні. Основні платформи участі (електронні петиції, консультації, публічні бюджети) зазнають як технічного вдосконалення, так і втрати суспільного авторитету. Водночас такі цифрові платформи, як «Дія», демонструють протилежну динаміку – високу довіру населення та широке впровадження, особливо в сегменті публічних послуг. Це засвідчує парадоксальність ситуації: інфраструктура електронної участі існує, однак її використання в демократичному процесі не має стабільного впливу на ухвалення політичних рішень. Проблема ускладнюється в умовах російського вторгнення. З одного боку, саме електронні канали взаємодії – на кшталт дистанційних консультацій, петицій, онлайн-опитувань – залишаються чи не єдиним способом висловлення думки громадянами, особливо внутрішньо переміщеними особами чи жителями деокупованих територій. З іншого боку, воєнний стан накладає об'єктивні обмеження на багато класичних форм участі, зокрема страйки, референдуми, масові збори, згідно зі ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [19]. У цій ситуації виникає запит на партисипативні моделі, здатні зберігати баланс між безпекою і демократичним самовираженням.

Варто також зазначити, що з погляду інституційного розвитку в Україні сформовано три основні сектори електронної демократії: е-уряд, е-парламент і е-суд, які поступово наповнюються цифровим змістом. Проте, на думку дослідників, реальний партисипативний потенціал демонструють здебільшого лише низові ініціативи – такі як бюджети участі, платформні петиції та обговорення на рівні громад [18, с. 40; 15, с. 261]. У період війни саме ці інструменти виявилися більш гнучкими та адаптивними до нових викликів.

Особливе місце в аналізі займає питання цифрової нерівності – не лише як наслідку нерівномірного доступу до ІКТ, а як чинника, що поглиблює політичну нерівність. За наявності централізованих платформ та навіть формальних каналів участі, певна частина населення – зокрема мешканці сільських територій, літні люди, внутрішньо переміщені особи – лишаються поза межами повноцінної участі. Як зауважують О. Антонова та С. Шаталов, значний розрив у цифровій інфраструктурі й навичках користування не

лише ускладнює реалізацію е-демократії, а й створює нову соціальну і політичну стратифікацію, де активними учасниками виявляються лише технічно забезпечені й освічені верстви [12, с. 258]. Таким чином, замість інклюзії може виникнути зворотній ефект ексклюзії, коли інструменти участі працюють для обмеженого кола громадян. Російське вторгнення загострило ці структурні розриви. По-перше, воєнні дії знищили або пошкодили інфраструктуру цифрового зв'язку в низці регіонів, обмеживши можливість онлайн-доступу. По-друге, обмеження, накладені на масові зібрання та публічні акції, змістили фокус участі до цифрової сфери, однак без достатньої підтримки з боку держави ця трансформація ризикує залишитися лише технологічною – без інституційного змісту. По-третє, відчутний дефіцит довіри до інституцій – особливо в контексті петицій та консультацій – послаблює мотивацію до користування наявними інструментами е-участі, навіть якщо вони технічно доступні [10].

У цьому контексті постає проблема ефективного зворотного зв'язку. Як зауважується у деяких дослідженнях, функціонування цифрових інструментів демократії без механізмів реагування з боку органів влади фактично нівелює їхню демократичну цінність [12]. Іншими словами, якщо звернення громадян – через електронні консультації, платформи *smart city* чи петиції – не знаходять підтвердження у рішеннях або хоча б публічних відповідях, участь втрачає сенс. У результаті створюється парадоксальна ситуація: формальні канали участі існують, однак реальна участь як вплив – ні. Крім того, дослідники звертають увагу на те, що електронна демократія в Україні в умовах війни не лише змінює форми участі, а й виконує функцію стабілізації соціального простору. Як показано в роботі Євсєєвої та Вечерова, електронна демократія здатна бути чинником соціальної стабільності завдяки зниженню рівня напруги, формуванню відкритих каналів зворотного зв'язку та створенню майданчиків для легального публічного висловлення [15, с. 262]. За їхнім аналізом, саме у періоди соціальних і політичних криз підвищується значення прозорих і доступних механізмів партисипації, зокрема електронних.

З іншого боку, критичний підхід, представлений у низці зарубіжних публікацій акцентує на ризиках перетворення електронного урядування з інструменту участі на механізм посилення бюрократичного контролю та централізації [1; 4; 5; 8]. Особливої гостроти це набуває в умовах воєнного стану, коли циф-

рові сервіси стають частиною інформаційної безпеки, і, відповідно, підпадають під контроль з боку силових або виконавчих органів. У таких умовах електронна демократія ризикує втратити автономність як публічна сфера участі.

З огляду на це, важливим напрямом дослідження є зіставлення досвіду України з європейськими прикладами. Одним із найуспішніших вважається естонська платформа *Rahvaalgatus.ee*, яка не лише надає можливість подавати петиції, а й гарантує, що кожна з них отримає розгляд у парламенті, а частина з них – трансформується в законодавчі ініціативи. Така практика формує стабільну культуру довіри до цифрових інструментів та підсилює відчуття впливу серед громадян. В Україні ж, як зазначає В. Олійник, нерідко трапляються ситуації, коли навіть петиції з достатньою кількістю підписів не отримують відповіді, що дискредитує інструмент як такий [17].

В умовах війни одним з найуспішніших прикладів цифрової трансформації державного управління в Україні став мобільний застосунок «Дія», який, попри початкову орієнтацію на надання адміністративних послуг, поступово розширюється і в напрямі партисипативної демократії. Зокрема, платформа використовується для збору ініціатив, проведення державних опитувань, спрощення доступу до реєстраційних процедур, а також пілотного запуску цифрових інструментів участі на рівні місцевих громад. Водночас, як слушно зауважує О. Юріков, потенціал «Дії» у повоєнному контексті має бути спрямований на поглиблення цифрової взаємодії між громадянами та органами влади, зокрема – через упровадження електронного голосування, публічного обговорення бюджетних рішень та створення механізмів е-звернень [23, с. 42].

Попри досягнення на рівні інфраструктури, важливим є питання нормативного регулювання електронної участі. Як зазначається в Розпорядженні КМУ № 797-р від 2017 року, електронна демократія трактується як форма суспільних відносин, у межах яких громадяни та організації залучаються до державотворення та місцевого самоврядування через ІКТ [20]. Визначено також основні інструменти: е-петиції, е-консультації, е-бюджети, електронне обговорення, е-ініціативи. Проте більшість з цих інструментів не мають належного імперативного механізму реалізації – тобто участь є формальною, а зобов'язання влади реагувати на неї – декларативним. Це створює серйозні ризики симуляції демократії у цифровому просторі, особливо в умовах

надзвичайного стану. На практиці приклади з місцевого рівня демонструють як сильні, так і слабкі сторони цифрової участі. У місті Львів активно функціонують платформи бюджету участі, де громадяни можуть подавати ініціативи, голосувати за проєкти, які реалізуються за кошти міського бюджету. Інший приклад – Київ, де запроваджено електронну платформу «Громадський бюджет», що включає інтерактивну карту проєктів, цифрову ідентифікацію учасників через BankID та прозорий алгоритм відбору переможців. Однак, навіть тут спостерігаються проблеми з подальшим моніторингом реалізації ініціатив, що підтверджує тезу про слабку інституційну спроможність органів влади забезпечити повний цикл участі: від ініціювання до впровадження та зворотного зв'язку.

Окремо слід звернути увагу на залучення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) до цифрових форм участі. Як зазначається в аналітичному огляді О. Буткова, правовий статус ВПО не передбачає повноцінної участі у громадських обговореннях у приймаючих громадах, що фактично виключає велику групу громадян із механізмів впливу. Такий підхід не лише обмежує принцип інклюзії, а й створює ризики політичної фрагментації [14, с. 11]. Відповідно до Рекомендації CM/Rec(2009)1 Ради Європи, ефективна е-демократія має базуватися на принципах інклюзії, обґрунтованої публічної дискусії, прозорої участі незалежно від соціального статусу, місця проживання чи технічної грамотності. У документі також наголошується на важливості гібридного формату участі: поєднання електронних та неелектронних засобів з метою уникнення виключення певних груп із процесу впливу [2]. Це особливо важливо у воєнний час, коли частина громадян опиняється за кордоном або в прифронтових регіонах без стабільного доступу до інтернету.

Показову альтернативну модель демонструє досвід Естонії, де участь у місцевих виборах дозволена не лише громадянам, а й усім постійним мешканцям громади – незалежно від громадянського статусу. Хоча такий підхід виглядає ризикованим з огляду на воєнний контекст, він є зразком функціонального включення та розширення політичних прав [14, с. 11]. Досвід Естонії, підтверджує тезу про важливість упровадження зобов'язальних з боку держави відповідей на цифрові ініціативи. Платформи, де є чіткий правовий обов'язок реагувати на громадську активність (як-от *Rahvaalgatus.ee*), демонструють високі показники довіри та вклю-

чення, навіть у кризові періоди [9]. Українські ж платформи поки не забезпечують такого рівня зворотного зв'язку, що унеможливило інституційну стабілізацію демократичного процесу через електронні інструменти.

Також важливо згадати про обмеження, пов'язані з доступом до електронної демократії у регіонах з активними бойовими діями або тимчасовою окупацією. Відсутність доступу до інтернету, блокування українських ресурсів, вимушена міграція, психологічна втома населення – усе це створює фонові бар'єри для участі, які не можна подолати лише за допомогою технологічних засобів. Тому цифрова демократія в умовах війни повинна супроводжуватися адаптивною стратегією – поєднанням онлайн і офлайн механізмів, урахуванням потреб вразливих груп і чітким зобов'язанням держави на зворотний зв'язок.

Іншим фундаментальним викликом, що диктує межі ефективності електронної демократії в Україні під час російської агресії, є криза інституційної довіри. Впровадження електронної демократії в умовах цифрової трансформації може не лише сприяти прозорості та залученню громадян, а й, навпаки, поглибити соціальну напругу, якщо воно не супроводжується реальними зрушеннями в підзвітності влади. Інакше кажучи, цифрові інструменти без відповідної політичної волі та демократичного зобов'язання не створюють нової якості демократії, а лише репродукують наявні дисбаланси. Довіра до держави, яка є вкрай важливим маркером у період воєнних загроз, повинна формуватися не лише через інформаційну прозорість, а й через інституціоналізований зворотний зв'язок. За даними щорічного звіту V-Dem Institute, багато країн демонструють приклади так званої «ілюзорної участі» – ситуації, в якій наявність формальних каналів взаємодії не супроводжується фактичним урахуванням громадської думки [7]. В українських реаліях такий розрив яскраво проявляється у петиційних механізмах, коли звернення з необхідною кількістю підписів залишаються без розгляду або отримують формальні відписки. Відтак, попри формально розвинену інфраструктуру електронної демократії, лише 16,4% українців станом на осінь 2024 року частково або повністю задоволені рівнем розвитку демократії в суспільстві [22].

Наостанок, слід зазначити, що Е-демократія, не є технологічним проєктом у вузькому сенсі. Вона функціонує як політико-суспільна система, яка або підсилює легітимність держави, або – у разі неспроможності держави відповідати – навпаки, генерує нові

точки напруження [6]. В умовах воєнного стану та обмеженого простору для протесту, політичного мітингу або публічної кампанії, саме цифрові формати можуть стати механізмами узгодження інтересів, унеможливлення ескалації конфліктів і просування локальних ініціатив до рівня публічної політики. Однією з перспектив, яку варто враховувати в контексті відбудови, є інтеграція електронної демократії в архітектуру післявоєнного врядування. Реформування системи участі, запуск безпечних інструментів онлайн-голосування на місцевому рівні, формування консультативних цифрових платформ, підтримка ВПО та закордонної діаспори в обговоренні стратегій відновлення – усе це має стати частиною демократичної трансформації. Цей напрямок не лише забезпечує інституційну стійкість у повоєнний час, але й сприяє формуванню нового суспільного контракту, заснованого на довірі, прозорості та взаємному зобов'язанні. З огляду на складні обставини, в яких перебуває українська демократія, варто говорити про електронну демократію не як про додаток до традиційної політики, а як про її переформатування – перехід до моделі гнучкого, інклюзивного й адаптивного управління, здатного функціонувати навіть у найекстремальніших умовах.

Висновки. Досвід України в умовах повномасштабної війни дозволяє зробити висновок, що політична участь трансформується не лише технологічно, а й структурно. Проаналізовані виклики демонструють, що електронна демократія стала не просто одним із каналів зв'язку між державою та суспільством, а ключовим простором взаємодії в умовах обмеження класичних форм участі. Цифрові платформи – петиції, консультації, бюджети участі – дозволяють громадянам зберігати активність навіть за умов воєнного стану. Проте, як доведено, цей інструментарій має обмежений демократичний потенціал, якщо він не підтримується зобов'язанням влади відповідати, прозорістю процедур і наявністю зворотного зв'язку. Війна загострила проблему цифрової нерівності, недостатньої інституційної спроможності органів влади, а також низької довіри до політичних інституцій. Електронна демократія у таких умовах не може розглядатися виключно як технічне рішення – вона має бути стратегічним елементом державної політики, спрямованою на утвердження інклюзивності, легітимності та громадянської відповідальності. Особливу небезпеку становить відрив між формалізованими інструментами та фактичною участю, що підриває довіру та підсилює відчуження громадян.

Дослідження засвідчує також важливість дотримання міжнародних стандартів, зокрема рекомендацій Ради Європи та ООН, що наголошують на інклюзії, доступності, відкритості й гібридності форматів участі. Успішні приклади, такі як платформа *Rahvaalgatus* в Естонії, свідчать: демократичний ефект електронної участі зростає тоді, коли участь громадян отримує обов'язкову політичну відповідь. Цей досвід варто адаптувати в українських умовах – як на рівні центральної, так і місцевої влади.

Перспективи подальших розвідок у цій царині охоплюють кілька критично важливих напрямів. По-перше, розробку нормативно закріплених процедур реагування на ініціативи громадян, включно з термінами та формою відповіді. По-друге, інституціоналізацію участі ВПО та громадян за кордоном

через створення цифрових форматів локальної партисипації. По-третє, розвиток інструментів моніторингу та оцінювання ефективності цифрової участі з боку незалежного громадянського сектора. Нарешті, потрібно закласти підвалини для поєднання цифрової трансформації з формуванням культури публічної відповідальності та консенсусного управління в повоєнній Україні.

Таким чином, електронна демократія в умовах російського вторгнення не лише витримала випробування, а й виявилася інституційним ресурсом, здатним забезпечити мінімальну стійкість демократичної системи. Надалі її розвиток має здійснюватися не лише як технологічна модернізація, а як глибинна трансформація принципів політичної взаємодії – на основі довіри, відповідальності й відкритості.

Література:

1. Clift S. E-Democracy, E-Governance, and Public Net-Work by Steven Clift – Publicus.Net. *Pintér Róbert oktatási weboldala*. 2003. URL: <http://www.artefaktum.hu/btk03osz/clift.htm> (date of access: 28.04.2025).
2. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy. 2009. URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/activities/key-texts/recommendations/recommendation_cm_rec2009_1_en_pdf.pdf (date of access: 28.04.2025).
3. Fisher E. E-governance and e-democracy: Questioning technology-centered categories. *The Oxford Handbook of Governance / ed. by D. Levi-Faur*. Oxford : Oxford University Press, 2012. Pp. 569–583.
4. Fonseca J. R. L. Electronic governance and democracy. *OIDA International Journal of Sustainable Development*. 2010. Vol. 2, № 2. P. 89–96.
5. Margolis M. E-government and democratic politics. *E-government in Europe: Re-booting the state / ed. by P. Nixon, V. Koutrakou*. London : Routledge, 2017. Pp. 1–18.
6. Muhammad A. E-governance and E-democracy: a Digital Revolution. Karachi : University of Karachi, 2023. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4623414>
7. Nord, Marina, David Altman, Fabio Angiolillo, Tiago Fernandes, Ana Good God, and Staffan I. Lindberg. 2025. *Democracy Report 2025: 25 Years of Autocratization – Democracy Trumped?* University of Gothenburg: V-Dem Institute.
8. Spirakis G., Spiraki C., Nikolopoulos K. The impact of electronic government on democracy: e-democracy through e-participation. *Electronic Government: An International Journal*. 2010. Vol. 7, № 1. P. 75–88.
9. The Five Factors of Success Behind Estonia's Citizen Empowering Platform. *European Citizens' Initiative Forum*. URL: https://citizens-initiative-forum.europa.eu/citizens-experiences/blogs/five-factors-success-behind-estonias-citizen-empowering-platform_en (date of access: 28.04.2025).
10. United Nations Human Rights Council. Draft guidelines for States on the effective implementation of the right to participate in public affairs. Report A/HRC/39/28. 2018. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FHRC%2F39%2F28&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (date of access: 28.04.2025).
11. UN E-Government Survey 2024. *EGOVKB | United Nations*. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2024> (date of access: 28.04.2025).
12. Антонова О. В., Шаталов С. О. Електронна демократія та цифрова держава як інструменти громадянського суспільства в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2025. № 15. С. 2–17.
13. Бортник Н. П. Електронна держава та електронна демократія в умовах формування інформаційного суспільства. *Академічні візії*. 2023. Випуск 16. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10012340>
14. Бутков О. І. Громадські обговорення як форма партисипативної демократії в умовах воєнного стану. *Наукові записки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2024. С. 9–12.
15. Євсєєва Г. П., Вечеров В. Т. Баланс інтересів у добу цифрової трансформації: електронна демократія як чинник забезпечення соціальної стабільності. *Економічний простір*. 2024. № 196. С. 258–263.
16. Ларіонова К. А., Вечеров В. Т. Електронна демократія та електронне урядування: парадигмальна трансформація. *Економічний простір*. 2024. № 195. С. 21–27.

17. Олійник В. Менше третини українців вважають петиції дієвими. Результати соціопитування. *Рух ЧЕСНО*. 2025. URL: <https://www.chesno.org/post/5837/> (date of access: 28.04.2025).
18. Орловська Ю., Кахович О., Квактун О. Електронна демократія як інструмент публічного управління та адміністрування: теоретичний базис. *Економіка та суспільство*. 2021. № 28. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-53>
19. Про правовий режим воєнного стану. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (date of access: 28.04.2025).
20. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації». *Офіційний вісник України*. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-p#Text> (date of access: 28.04.2025).
21. Трошкіна К. Електронна демократія: стан та перспективи впровадження в Україні. *Наукові записки. Серія : Право*. 2024. Т. 1. № 17. С. 39–43
22. Центр Разумкова. Оцінки громадянами соціально-економічної ситуації та соціальної політики влади: результати соціологічного опитування (вересень 2024 р.). *Офіційний сайт Центру Разумкова*. 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinky-gromadianamy-sotsialnoekonomichnoi-sytuatsii-ta-sotsialnoekonomichnoi-polityky-vlady-sotsialne-samopochuttia-gromadian-veresen-2024r> (date of access: 28.04.2025).
23. Юріков О. О. Стратегія реалізації електронної демократії в період повоєнної відбудови України. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2024. № 39. С. 140–144.